

Koncept lokalne zajednice u suvremenom postmodernom kontekstu – sociološki pristup*

The Concept of Local Community in the Contemporary Postmodern Context: A Sociological Approach

Matea Milak

Krešimir Peračković

Sažetak

U radu se razmatra pojam *lokalne zajednice* iz sociološke perspektive, polazeći od klasične Tönniesove definicije pojma *zajednice* (njem. *Gemeinschaft*) kao temeljne forme ljudske društvenosti, koji precizno razlikuje njezina obilježja, ulogu i funkcije od pojma *društva* (njem. *Gesellschaft*). Glavni cilj je preispitati kakvo je suvremeno značenje pojma lokalne zajednice, koja su njezina obilježja te je li ona više zajednica u klasičnom smislu značenja ili tek oblik prostorom povezanog individualizma, čime poprima više obilježja *društva* prema Tönniesovoj tipologiji. Najprije će biti prikazan sam pojam zajednice u klasičnoj i suvremenoj sociološkoj konceptualizaciji, od tradicionalnih seoskih zajednica kao primarnih lokalnih zajednica do modernih urbanih susjedstva. Također se razmatra i koncept župe kao *župne zajednice* koja sadrži obilježja i tradicionalnih i suvremenih lokalnih zajednica. Posebno se analiziraju obilježja postmodernih zajednica koje karakterizira osjećaj identiteta ili pripadnosti a koje najčešće i nisu povezane nekim geografskim lokalitetom. Naredno poglavlje bavi se *virtualnim zajednicama* kao i utjecajem informatičke tehnologije na djelovanje lokalne zajednice, kada se socijalne interakcije ne odvijaju samo u realnoj nego i u virtualnoj stvarnosti, čime one postaju ujedno i *hibridne zajednice*. U zaključku je prikazana komparativna shema temeljnih obilježja i tipova zajednica: tradicionalnih, modernih/urbanih, postmodernih, virtualnih i hibridnih.

Ključne riječi: lokalna zajednica, zajednica i društvo, postmoderne zajednice, virtualne zajednice, hibridne zajednice

* Ovaj je rad dio projekta »Transformacije lokalnih zajednica u Republici Hrvatskoj. Globalni izazovi i razvojni potencijali«, koji financira Europska unija – NextGeneration EU (01/08-73/23-2519-11).

Abstract

The paper explores the concept of local community from a sociological perspective, beginning with Tönnies' classic definition of community (German: *Gemeinschaft*) as a fundamental form of human social interaction. This definition helps clarify the distinguishing characteristics, roles, and functions of community in contrast to those of society (German: *Gesellschaft*). The primary objective is to examine the contemporary meaning of the term »local community,« identify its defining features, and assess whether it aligns more closely with the classical notion of community or represents a type of spatially connected individualism that mirrors the characteristics of society according to Tönnies' typology. Initially, the paper presents an overview of the concept of community as understood in both classical and contemporary sociological frameworks, encompassing traditional rural communities as primary local communities and modern urban neighbourhoods. The concept of a parish as a parish community, encompassing characteristics of both traditional and contemporary local communities, is also considered. Particular attention is given to the characteristics of postmodern communities, which are defined by a sense of identity or belonging and often lack geographical connections. The subsequent section delves into virtual communities and investigates the influence of information technology on local community activities. In this context, social interactions manifest not only in the physical realm but also in virtual spaces, leading to the formation of hybrid communities. Finally, the paper concludes with a comparative framework outlining the essential features and types of communities: traditional, modern/urban, postmodern, virtual, and hybrid.

Key words: local communities, community and society, postmodern communities, virtual communities, hybrid communities

Uvod

Razmatrajući pojam *lokalne zajednice* iz sociološke perspektive, nužno je najprije krenuti od danas već zaboravljene klasične definicije pojma *zajednice* (njem. *Gemeinschaft*) kao temeljne forme društvenosti, kako je definira klasični njemački formalni sociolog Ferdinand Tönnies još 1887. godine, pri čemu jasno razlikuje njezino značenje, ulogu i funkciju od značenja, uloge i funkcije pojma *društva* (njem. *Gesellschaft*) (Lukić 1987, 33). No, nije glavni razlog toj nužnosti tek u pukoj činjenici da je taj autor prvi jasno i precizno razlučio ta dva pojma, već ponajviše stoga što se u suvremeno doba, kako u stručnoj i znanstvenoj literaturi tako i u svakodnevnom govoru kao i u medijima, pojam *zajednice* upotrebljava bez jasnog i preciznog određenja te kako se uopće konceptualizira i komparira u odnosu na izvorno značenje, i u konačnici kako se operacionalizira (tj. koji su mu mjerljivi pokazatelji) i empirijski istražuje. Najčešće kao pojam *zajednica* označava neku mikrorazinu društvenih skupina i odnosa, omeđenih bilo prostorom, interesima i identitetom ili pak povezaniji i strukturirani oblik povezanosti u

vidu društvenih grupa i grupne dinamike, što je opet više predmet proučavanja socijalne psihologije. Značenjska konfuzija time se prenosi i na pojam *lokalna zajednica*, koji ponajprije podrazumijeva prostornu i fizičku blizinu stanovnika nekog naselja, no nerijetko, a i pogrešno, implicira i njihovu socijalnu blizinu, tj. socijalnu interakciju kakvu su nekad imali primjerice žitelji nekog sela. Ta romantičarska iluzija o *kolektivnoj svijesti*¹ pripadnika današnjih lokalnih zajednica može nas dovesti do zablude o tome da su ljudi, kao što je to bilo u davnim vremenima, zbog puke činjenice življenja u blizini nužno povezaniji, bliskiji, društveniji, da se više posjećuju, češće udružuju i aktiviraju oko lokalnih problema i da im je važan lokalni identitet koji se očituje također i u bezuvjetnoj spremnosti na kolektivnu akciju. Postavljaju se sasvim legitimna pitanja: Je li to uistinu tako? Zašto bi tako uopće trebalo biti? Kao da postoje implicitne postavke nekih etičkih normativa o tome kako je prirodno i logično da se i suvremeni ljudi na istom lokalnom prostoru moraju družiti i upražnjavati neki oblik zajedništva kao i u predindustrijsko doba. Naprotiv, jesu li možda ljudi danas, koji čine npr. susjedstvo bez obzira na veličinu naselja, sasvim dobrovoljno otuđeni, i s time čak i zadovoljni, te izolirani i nezainteresirani za komunikaciju i interakciju i zašto bi ih se na to trebalo tjerati samo zato jer dijele neki prostor zajedničkog susjedstva? Jesu li u susjedstvu samo stanovnici čiji su preci iz istoga mjesta ili ima sve više novopridošlih stanovnika koji se ne žele integrirati? Je li zapravo taj toliko često spominjani pojam *lokalne zajednice* tek puki tehnički izraz za formu fizičke kohabitacije u prostoru te da uopće nema ni približno slično značenje koje nam donosi Tönniesova definicija, a koji već s kraja 19. stoljeća također ističe specifičnost i važnost tzv. *duhovnih zajednica*, čiji pripadnici mogu biti povezaniji i bliskiji od, primjerice, obitelji i susjeda. Ovdje je također potrebno istaknuti i *župe*,² odnosno *župne zajednice*,³ kao fundamentalan primjer lokalne zajednice

¹ Pojam *kolektivne svijesti* uvodi u svoju teoriju društvene solidarnosti francuski sociolog E. Durkheim te daje sljedeću definiciju: »Skup vjerovanja i osjećaja zajednički prosječnom članu jednog istog društva čini određeni sustav koji ima svoj vlastiti život; možemo ga nazvati kolektivna ili zajednička svijest (Durkheim, 1960, 46. U: Cvjetičanin i Supek, 2003, 10).

² Bezić u svojem, danas već klasičnom radu *Što je župa?* razmatra pojam župe kroz etimološku i teološku perspektivu, te ju definira kao »mjesnu zajednicu kršćana u sklopu biskupije sa župnikom na čelu« (Bezić 1997, 211). Dakle, upravo župa kao temeljna jedinica Crkve integrira princip teritorijalnosti i susjedstva s obilježjima crkvenosti te povezuje zemaljsku dimenziju svakodnevnog pastoralnog i društvenog djelovanja s nadnaravnom odnosno eshatološkom dimenzijom vječnosti.

³ Suvremeni autori ističu kako se za župu već unazad tridesetak godina rabi termin »župna zajednica«, čime se želi vjernicima posvijestiti glavni cilj te temeljne stanice crkvenog uređenja, a to je »zajedništvo Kristovih učenika« (Aračić i dr. 1997, 38). Međutim, specifičnu definiciju prema kojoj se župna zajednica poima kao strukturalni dio Katoličke

koja ima svoj tisućljetni kontinuitet od najranijih kršćanskih zajednica, preko seoskih i gradskih župa pa do postmodernog doba, kada nastaju novi crkveni pokreti i zajednice izvan župe, čija se temeljna funkcija i društveno značenje nisu znatnije mijenjali unatoč izazovima sekularizacije i revolucija tijekom 19. i 20. stoljeća (Nimac 2012, 353). Pritom je važno istaknuti da pojam župe ima različito značenje, funkciju i društveno djelovanje u različitim kršćanskim crkvama i denominacijama, što primjerice analizira i suvremeni njemački sociolog religije Hubert Knoblauch u svom modelu religijskih organizacija kršćanskih Crkava. On za župnu zajednicu rabi izraz njem. *Gemeinde*, a definira je kao najnižu razinu religijskih organizacija koje slijede teritorijalno načelo, prikazujući različite profesionalne uloge župnika pojedinih kršćanskih zajednica s jedne strane kao i različita djelovanja njihovih članova s druge strane (Knoblauch 2004, 191).

U ovom se radu dotičemo i tih pitanja, no temeljni cilj nam je prikazati kako su se tradicionalne zajednice (selo, susjedstvo, rodbina, župa) postepeno transformirale uslijed društvenih promjena tijekom 19. i prve polovice 20. stoljeća, izazvanih procesima modernizacije i industrijalizacije kao i nastanka kapitalizma i urbanizacije (Ritzer 1997, 6). Upravo je ta prva značajna povijesna preobrazba zajednice rezultirala njezinom dezintegracijom, pa čak i disolucijom, te otuđenjem njezinih pripadnika, jer je moderno industrijsko društvo na neki način *apsorbiralo* zajednicu, osobito u najrazvijenijim zemljama Zapada gdje su se promjene najprije odvijale. Međutim, tijekom 20. stoljeća obilježenim svjetskim ratovima i totalitarnim režimima, što zapravo i jesu bile neke od neželjenih negativnih konzekvenci procesa modernizacije i industrijalizacije, pokazalo se da su upravo oni elementi društvenosti koje tradicionalna zajednica pruža, poput empatije, solidarnosti, prisnosti i povjerenja, bile ključne unutrašnje snage koje su amortizirale posljedice svih tragedija toga vremena. Od druge polovice 20. stoljeća započinje intenzivnija potraga za novim, sada *urbanim zajednicama*, koju su pokrenuli masovni društveni pokreti poput mirovnih pokreta, ženskih pokreta, antirasističkih i zelenih pokreta, uz istodobno ponovno otkrivanje tradicije i tradicionalnih religija s jedne strane, kao i *New Age* pokreta i duhovnih praksi s druge. U tom razdoblju zapravo započinje era postmodernizacije društva⁴

Crkve donosi Šimunović prema *Zakoniku kanonskoga prava*, koji je definira kao »određenu zajednicu vjernika trajno ustanovljenu u partikularnoj Crkvi, za koju je pastirska briga, pod vlašću dijecezanskog biskupa, povjerena župniku kao njezinu vlastitom pastiru« (Zakonik kanonskog prava, Zagreb, 1996., kanon 515, § 1. U: Šimunović 2013, 285).

⁴ Haralambos i Holborn uspoređujući modernost i postmodernost ističu da modernost uključuje sljedeće koncepte: vjerovanje u mogućnost ljudskog napretka, racionalno planiranje da bi se postigli ciljevi, vjerovanje u superiornost racionalne misli u usporedbi s emocijama, vjeru u sposobnost tehnologije i znanosti da rješavaju ljudske probleme,

uz preispitivanje društvenih vrijednosti i društvenih struktura dotadašnjega modernog industrijskog i kapitalističkog ali i socijalističkog društva te se od tada sve više stvaraju i nove *zajednice interesa i identiteta*: aktivističke, političke, religijske, kulturne, supkulturne i profesionalne zajednice. Razvojem informatičke tehnologije nastaju krajem 20. stoljeće *virtualne zajednice*, koje također imaju neka obilježja prethodnih zajednica, no zbog virtualnog okruženja u kojem se nalaze nose i određene razlike pa se često govori i o *umreženom individualizmu* (Peračković i Petrinjak 2021, 44). Virtualne zajednice i interakcija njihovih članova djeluje u virtualnoj stvarnosti bez nužnosti fizičkog kontakta, no članovi lokalne zajednice uporabom novih tehnologija uviđaju da se kroz virtualnu dimenziju olakšavaju i pojačavaju interakcijski i komunikacijski kapaciteti pojedinaca i zajednice. U razmatranju specifičnih obilježja isprepletenosti fizičkog i virtualnog, u novijoj literaturi autori se počinju koristiti terminom *hibridna zajednica*, o čemu će biti više riječi u trećem poglavlju. U navedenim procesima također se želi vidjeti prema kojim se oblicima transformiraju tradicionalne lokalne zajednice i što je danas esencija njihova poimanja i djelovanja. Stoga, polazeći od pojma zajednice kao referentnog konceptualnog okvira, cilj nam je također propitati kakvo je suvremeno značenje pojma *lokalna zajednica* te je li ona zaista zajednica u klasičnom smislu značenja ili je riječ o nekom obliku prostorom povezanog individualizma, upravo kao indikatora društva, baš kako ga definira Tönnies (2001, 15). Stoga se u ovom radu najprije prikazuje sam pojam zajednice u klasičnoj i suvremenoj sociološkoj konceptualizaciji, potom se u drugom poglavlju razmatra uloga i značenje suvremene lokalne zajednice u postmodernim društvenim procesima, a u trećem poglavlju iznose se obilježja i djelovanje lokalne zajednice pod utjecajem novih tehnologija i u virtualnoj stvarnosti kada nastaje nova forma *hibridnih zajednica*, da bi se na kraju pokušalo preispitati koja su obilježja klasičnog pojma zajednice ostala i u suvremenim lokalnim zajednicama, a koja su obilježja prisutna još iz klasičnog Tönniesova pojma društva. U zaključku je prikazana komparativna shema temeljnih obilježja i oblika zajednica.

vjerovanje u sposobnost i prava ljudi da oblikuju svoje živote, oslanjanje na proizvođačku industriju da poboljšava životni standard; postmodernost se očituje u tome da ljudi počinju gubiti vjeru u znanost i tehnologiju, postaju svjesni npr. štetnih djelovanja onečišćenja, opasnosti nuklearnog rata i rizika genetskog inženjerstva, postaju skeptičniji u vezi s koristi racionalnog planiranja; sumnjaju u to da goleme, racionalne, birokratske organizacije mogu zadovoljiti ljudske potrebe, izgubili su vjeru u politička uvjerenja i velike teorije koje tvrde da su u stanju poboljšati društvo kao i u znanost i racionalno mišljenje te se okreću neracionalnim mišljenjima kakva su *New Age* filozofije ili religijski kultovi, što je reakcija na znanstveni racionalizam, i vraćaju tradicionalnim religijama (Haralambos i Holborn, 2002, 8).

1. Osvrt na pojam zajednice u klasičnoj i suvremenoj sociološkoj konceptualizaciji

Iako se pojam zajednice i u suvremenoj literaturi i u govoru svakodnevice koriste u različitim značenjima za raznovrsne društvene skupine (npr. Hrvatska bratska zajednica, Europska zajednica za atomsku energiju, Europska ekonomska zajednica, Britanska zajednica naroda, prvobitna zajednica, lokalna zajednica, župna zajednica, Hrvatska demokratska zajednica itd.), sociologija kao znanstvena disciplina nastala u 19. stoljeću od samih početaka tom pojmu daje osobitu važnost te ga svrstava među svoje osnovne pojmove. Jedna od brojnih posljedica spomenutih modernizacijskih procesa, koji su započeli još od kraja 18. stoljeća u najrazvijenim evropskim zemljama, jest i pojava ideologije *individualizma*, koja stavlja naglasak na pojedinca ponad svih ostalih oblika društvenosti i odnosa, polazeći od postavke, koju primjerice ističe već i definicija iz Hrvatske enciklopedije, da je »pojedinač glavni izvor i mjerilo svake ljudske djelatnosti, a društveni oblici djelovanja tek su rezultat njegovih interesa, odluka i akcija« (Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje 2013. – 2025.). Taj se porast individualizacije osobito primjećivao upravo u brzorastućim gradovima koji su primali masovno pridošlo ruralno stanovništvo kao novu industrijsku radnu snagu, koje je pak do tih promjena mahom živjelo u velikim i proširenim obiteljima i seoskim zajednicama. Proučavanje te promjene, koja ponajprije razara i transformira tradicionalne zajednice, bilo je u fokusu većine klasičnih sociologa, no najvažnija i najpoznatija zasigurno je studija njemačkog sociologa Ferdinanda Tönniesa (2001), čiji su temeljni pojmovi upravo *zajednica* (*gemeinschaft*) i *društvo* (*gesellschaft*), koje on primjenjuje na istraživanje transformacije ljudske društvenosti u vremenu tih radikalnih promjena i procesa pretvaranja ruralnih zajednica u moderna urbana društva, što i jest središnja tema njegove sociologije (Lukić 1987, 29). *Zajednica* je za njega obilježje obitelji, sela i prijateljstva, nju povezuje prirodna volja pa se temelji na krvnom srodstvu, susjedskim i prijateljskim vezama te na osjećajima solidarnosti i pripadnosti kao i na tradicionalnim običajima i vjeri. *Društvo* je s druge strane ponajprije obilježje grada i države te je stoga na neki način mehanička tvorevina nastala na temelju nekih racionalnih interesa, gdje su ljudi suštinski razdvojeni (Wirth 1926, 412-413). Za razliku od zajednice, ono je određeno osobnim probitkom i sebičnim interesima individua, a održava se s pomoću zakona, normi i državne vlasti. Stoga se društveni razvoj kreće od zajednice prema društvu, iako i suvremena društva zadržavaju neke elemente zajednice, osobito *lokalne zajednice* u kojima su opstale i forme tradicionalnih zajednica poput obitelji, župe, susjedstva i prijatelj-

stva. Upravo se na toj razini društvenog prostora razvijaju organizirane mreže neposrednih veza i društvenih interakcija radi očuvanja osjećaja pripadnosti, odnosno identiteta, ali i rješavanja materijalnih i drugih problema na lokalnoj razini svakodnevnog života, osobito kada nadležne institucije nisu učinkovite (npr. komunalni problemi, lokalna slavlja i tradicionalni događaji itd.). Slično se dogodilo i sa župama u brzorastućim gradskim sredinama jer je u takvim okolnostima model seoske župe izgubio svoju tradicionalnu ulogu te ona prestaje biti kao na selu zajednica vjernika, već postaje prostor »njihovih slučajnih i povremenih susreta« (Aračić i dr. 1997, 40). Iako se pojam *župa* i dalje koristio, pokazalo se da je ona sve manje konkretna zajednica kršćana koja podrazumijeva bliske međusobne odnose prijateljstva i pomaganja, a sve više postaje tek crkveni prostor gdje se ljudi povremenu susreću. No određen broj laika ostao je povezaniji sa župom kroz tzv. župne strukture kroz koje sudjeluju aktivnije u rad župne zajednice i kao pomoć samom župniku.⁵ Tako da su i župe osjetile negativan utjecaj modernizacijskih procesa, osobito relativizma, individualizma i apatije, što primjerice ističe Šimunović, što dovodi do stagnacije župne zajednice, uz sve veće osipanje vjernika (Šimunović 2018, 59), što se počinje mijenjati tek nakon Drugoga vatikanskog koncila, na kojem je između ostalih bila izrazito važna tema i obnova župnih zajednica (npr. Murnion 2013, 39), o čemu će biti više riječi u narednim poglavljima.

Već u drugoj polovici dvadesetog stoljeća suvremeniji sociolozi, osobito oni koji su na tragu mikrosociološkog pristupa izraslog iz tzv. Čikaške škole⁶ i iz nje proizašle teorije simboličkog interakcionizma,⁷ umjesto inzistiranja na pojmu *zajednica* stavljaju naglasak na koncept *društvenih interakcija*, koje empirijski mogu obuhvaćati elemente obaju ranijih Tonniesovih koncepata i zajednice i društva. Međutim, u toj se novijoj konceptualizaciji pojam zajednice kritički preispituje pa se naglasak stavlja upravo na prostornu dimenziju koja podrazu-

⁵ Baloban pod župnim strukturama podrazumijeva župni pastoralni tim, tj. župno pastoralno vijeće, župno ekonomsko vijeće te župni Caritas, a u širem smislu i sve skupine nastale na temelju različitih motiva: glazbenih, biblijskih, liturgijskih, molitvenih, katehetsko-odgojnih i slično (Baloban 2001, 17).

⁶ Ritzer ističe kako je rana čikaška sociologija prevladavala u američkoj sociologiji između dvaju svjetskih ratova, razvivši nove teorijske pristupe kao npr. simbolički interakcionizam te provodeći temeljita empirijska istraživanja, a najpoznatija je po urbanoj sociologiji. Njihov se pristup zasnivao na pretpostavci da gradove obilježava poseban način života različit od seoskih zajednica (Ritzer 1997, 48).

⁷ Simbolički interakcionizam je mikrosociološka teorija fokusirana na odnose (interakcije) između pojedinaca te pojedinaca i društva, pri čemu je naglasak na istraživanju subjektivnih značenja društvenog djelovanja pojedinaca, ali i načina na koje se pojedinac kroz interakciju s drugima izgrađuje (Ritzer 1997, 179).

mijeva naprosto »skup ljudi na nekom geografskom području« (Abercrombie i dr. 2008, 437). U najnovije se vrijeme u sociologiji pojam zajednice češće koristi za opisivanje osjećaja identiteta ili pripadanja, koji može, ali i ne mora, biti povezan s geografskim područjem. U tom smislu zajednica se oblikuje kada ljudi imaju dovoljno jasnu ideju o tome tko ima nešto zajedničko s njima i tko to nema. Polazeći, s jedne strane, od navedene klasične baštine o ovoj temi, te s druge strane sumirajući neke poznatije suvremene koncepte autora koji su empirijski preispitali obilježja zajednice (npr. Lee i Newby 1983; Crow i Allan 1994; Phillipson 2007; Blackshaw 2010), Giddens naglašava kako je koncept zajednice teško definirati jer je s vremenom pridobio nekoliko značenja od kojih se ističu dva, jednom je ključna poveznica zajednički *interes*, a drugom *teritorij*. Postalo je u svakodnevici uobičajeno govoriti, primjerice, o akademskoj, etničkoj, molitvenoj zajednici i slično, pa Giddens taj prvi koncept utemeljen na percepciji zajedničkog identiteta ili nekom zajedničkom interesu definira kao interesne zajednice »gdje ljudi i skupine o kojima se govori mogu biti zemljopisno raštrkani i nikad se zapravo ne sresti, a ipak imaju zajednički interes« (Giddens 2017, 162). S druge strane neki istraživači nastavljaju razmatrati zajednice kao teritorijalno utemeljene društvene grupe kroz mrežu srodstva, susjedstva, poslovnih odnosa i kvartovskih prijatelja, posebno tamo gdje su te zajednice manje veličine, što je upravo obuhvaćeno u pojmu *lokalne zajednice*. Giddens ističe kao možda i najznačajnije istraživanje Leeja i Newbyja iz 1983. godine, koji donose tri alternativne definicije zajednice. Prvo je definicija zajednice kao »lokaliteta ili omeđenog teritorija unutar kojeg ljudi žive«, no to je više geografska nego sociološka definicija, jer mnogi ljudi mogu živjeti u određenom području ali nemaju ništa jedni s drugima. Ta definicija ne uzima u obzir društvene odnose i činjenicu komuniciraju li ljudi jedni s drugima ili ne. Potom je druga definicija zajednice kao »lokalnog društvenog sustava« koji uključuje društvene odnose koji djeluju unutar lokaliteta (dakle, *lokalna zajednica*), no ovdje je problem što društveni odnosi koji formiraju određen društveni sustav mogu biti ukorijenjeni u antagonizmima, pa čak i mržnji, što održava društvene skupine razdvojenima. Stoga je ključno pitanje: Je li legitimno razmatrati tu društvenu strukturu kao jedinstvenu lokalnu zajednicu? Konačno, treća je definicija zajednice kao vrste odnosa koji uključuju dijeljenje osjećaja zajedničkog identiteta, što Lee i Newby nazivaju *zajedništvom* (engl. *communion*), jer je vrlo česta pojava da se taj zajednički identitet nastavlja i postoji čak i nakon što se ljudi odsele s nekog lokaliteta (Giddens 2017, 163-164). Uzevši u obzir sve navedene definicije, držimo da nam njihov sadržaj može poslužiti kao temelj za razmatranje suvremenog značenja pojma *lokalna zajednica*, što je tema narednog poglavlja.

2. Obilježja lokalne zajednice u suvremenom postmodernom kontekstu

Društvena etapa koja se značajnije posvetila kritičkom preispitivanju značenja, ali i postojanja, zajednice jest zasigurno razdoblje koje u društvenim i humanističkim znanostima nazivamo *postmodernom*. Osim već prije spomenutih modernizacijskih procesa u 19. i prvoj polovici 20. stoljeća, od druge polovice 20. stoljeća, dolaskom ekonomske globalizacije i neoliberalizma, dodatno se gube i uloga i funkcija zajednice kakva je postojala u tradicionalnom društvu. Te novonastale promjene ponovno su probudile interes znanstvenika za razmatranjem novog diskursa o zajednicama. Evans (2013, 81), postavljajući pitanje o kakvim to novim zajednicama govorimo, prije svega uočava takozvane supkulturne oblike zajednica koji se pronalaze izvan tradicionalnih, prostorno utemeljenih struktura gdje pojedinci zamišljaju i kreiraju nov prostor pripadanja ali konstruiraju i nove identitete. Slično već i Giddens u ranijim radovima zajednicu vidi kao »dinamičnu socijalnu strukturu koja se znatno transformirala u modernom društvu« (Giddens 1991, 101), no također smatra kako zajednica u onom tradicionalnom smislu više ne može opstati u kasnom modernom društvu. Razlog je vrlo očit. U kasnoj modernosti javljaju se takozvani »čisti odnosi« temeljeni na interesima i izborima koji su reorganizirani unutar većih dijelova prostora i vremena, a koje su potaknule mobilnost i novi oblici komunikacija. Kako bi se kompenzirao taj gubitak zajednice u tradicionalnom smislu, Giddens kao rješenje predlaže apstraktne sustave informacija i stručnosti koji povezuju dotad udaljene ljude, ali i mjesta. Na sličan način promjenu u oblicima zajednice u postmodernom društvu objašnjava i Delanty (2009, 111-112) kroz prizmu *pripadanja*. O postmodernim zajednicama raspravlja i Bauman (2000, 149) koji pak ističe kako društveni uvjeti 20. stoljeća nisu kompatibilni s tradicionalnom zajednicom, koju je u sociološkom smislu teško pronaći u stvarnosti. U postmodernom društvu, ili Baumanovim riječima, u uvjetima likvidne modernosti, odnosi su fluidni i kratkotrajni te je teško kreirati dugotrajne veze i osjećaj pripadnosti, u čemu on uočava i svojevrсно oslobođenje pojedinca od krutih pripisanih obilježja te stvaranje slobode za kreiranje odnosa na temelju interesa, što u konačnici vodi kreiranju volontarnih oblika zajednica. Day pak u postmodernoj epohi prepoznaje tri važna momenta koji su doveli do destabilizacije zajednice u tradicionalnom smislu, a odnose se na »razrješenje mjesta, povećanu mobilnost te destabilizaciju identiteta« (Day 2006, 182). On smatra kako zajednice više nisu nužno definirane teritorijalno, oslabila je povezanost između mjesta i zajednice jer se kreiraju nove veze izvan granica lokalne zajednice te se pritom kroz interakciju s drugima kreiraju novi identiteti. Dakle, očito je kako su mnogi autori usmjerili svoju

pozornost na nove mogućnosti povezivanja i nadilaženja prostora i vremena. Postalo je jasno kako se traži odgovor na pitanje postoji li i dalje lokalna zajednica u vremenima pojačane mobilnosti i novih komunikacijskih mogućnosti? (Evans 2013, 81). Time se počinju javljati brojne studije koje preispituju navedeni koncept u kontekstu urbanog i suvremenog društva. U tom razdoblju, osobito nakon Drugoga vatikanskog koncila, javljaju se i novi izazovi za župnu zajednicu⁸ zbog nastanka brojnih novih crkvenih pokreta, molitvenih skupina i sličnih zajednica.⁹ Tako npr. sociolog Mardešić ističe kako ljudi umjesto da traže župu kao u prošlosti, »ona im je sada počela dolaziti u susret, ali u promijenjenom liku novih crkvenih pokreta, skupina i zajednica« (Mardešić 2007, 289). Međutim, uz sve pozitivne i one manje pozitivne učinke novih pokreta u najnovije vrijeme neki autori ističu, potaknuti pozivom pape Franje u pobudnici *Evangelii gaudium* iz 2013. godine, nužnost da se župa redefinira upravo kao *zajednica* i usmjeri svoje djelovanje ne samo na administrativne funkcije i podjelu sakramenata nego i na evangelizacijsko i misionarsko djelovanje u svom pastoralu (Čondić 2019, 345).¹⁰ Sumirajući najvažnije značajke Drugoga vatikanskog koncila, koje se reflektiraju na suvremene društvene procese, Ančić ističe tri najvažnija pojma: posadašnjenje (*aggiornamento*), pastoralno usmjerenje Crkve i znakove vremena.¹¹

⁸ Šimunović u svom radu daje temeljiti pregled tekstova koji eksplicitno navode župnu zajednicu, razmatrajući njezino cjelokupno djelovanje u duhu ekleziologije Drugoga vatikanskog koncila, koja više ne bi trebala biti primarno administrativni centar, već prije svega zajednica osoba koje žive u zajedništvu s Bogom (Šimunović 2013, 277).

⁹ Ovdje bi svakako trebalo podsjetiti na prvo i dosad najznačajnije sociološko empirijsko istraživanje o eklezijalnim pokretima u Hrvatskoj Stipe Tadića, čiji su rezultati objavljeni u knjizi *Tražitelji svetog* (Tadić 2002, 105).

¹⁰ Analizirajući koncilne dokumente, podosta domaćih i stranih autora bavi se upravo problematikom utjecaja modernih i postmodernih društvenih promjena na samu župnu zajednicu, ističući pritom mogućnosti i smjernice novih djelovanja kao odgovora na te izazove. U ovom radu nije moguće dati širi pregled literature, jer bi to već bila tema za sebe, no svakako valja spomenuti barem neke autore kojima je primarni fokus upravo na novoj ulozi župnih zajednica. Tako, primjerice, Pažin ističe značenje župne kateheze u obnovi župne zajednice kroz uključivanje vjernika laika i u pastoralno djelovanje (Pažin 2004, 93); Šimunović pak raspravlja o važnosti djelovanja župne zajednice kroz angažiranje vjernika *ad extra*, tj. na društvenoj razini, osim isključivog angažmana *ad intra*, tj. onog već postojećeg unutar župne zajednice (Šimunović 2007, 245); Biela daje pregled smjernica za djelovanje župnih zajednica prema više papinskih enciklika u kojima papa Ivan Pavao II. i papa Franjo ističu važnost župe kao nositelja nove faze evangelizacije (Biela 2021, 762); Murnion razmatra brojna teološka pitanja koja se nameću župnim zajednicama uslijed implementacije koncilskih odluka vezano uz sakramentalni život i odnos vjernika s Bogom (Murnion 2013, 46).

¹¹ Pritom Ančić detaljnije obrazlaže: »Posadašnjenje ili modernizacija znači otvaranje Crkve u smislu dijaloga sa suvremenim svijetom i solidarnosti s današnjim čovjekom. Pastoralno usmjerenje je pak tumačenje evanđelja u povezanosti s dotičnim povijesnim kontekstom i čovjekom u njegovoj konkretnoj individualnoj i društvenoj zbilji. U doga-

Zanimljiv pogled na život lokalnih zajednica u urbanom postmodernom kontekstu dali su i Wellman i Leighton (1979, 373-376), prepoznajući tri dominantne struje mišljenja. Najprije prikazuju autore koji smatraju kako takve lokalne zajednice više ne mogu opstati u novim, nametnutim, društvenim uvjetima i time zauzimaju tezu o »izgubljenoj zajednici«. Njihova teza utemeljena je na analitičkom prikazu života u urbanoj sredini kao skupa nepovezanih pojedinaca. Potom se kao protuteža javlja i teza o »spašenoj zajednici«, koja svoj temelj vuče iz empirijskih dokaza o tome da i dalje postoji kontinuirana vitalnost urbanih primarnih veza koje su proglašene izgubljenima. Jedan od primjera takvih publikacija je Gansova (1962, 17) studija *Urban villagers* u kojoj opisuje zajednicu druge generacije Talijana u četvrti West End u Bostonu ili pak rad Jane Jacobs (1961, 112) i njezino proučavanje uspješnosti američkih gradskih susjedstava. Važno je spomenuti i rad Mescha i Manora (1998, 517), koji dokazuju kako pozitivna evaluacija lokaliteta kao i prisutnost bliskih lokalnih veza utječu na razvijanje privrženosti mjestu. Da se zajednice mogu pronaći u urbanim uvjetima smatra i Morgan (2009, 18), koji se suprotstavlja argumentu kako su ljudi u gradu stranci te time usamljeni i otuđeni, odnosno da ne mogu osnovati zajednicu na razini susjedstva. Morgan smatra kako ljudi koji dijele životni prostor nisu stranci, nego znanci zato što ponešto znaju jedni o drugim, pa je za njega susjedstvo lokalitet koji ima određeno značenje za ljude koji na tom mjestu žive. Da su primarne veze opstale te da su korisne i važne smatraju i pobornici teze o »oslobođenim zajednicama«, koja se smjestila između dviju predstavljenih struja mišljenja. No, oni istodobno prihvaćaju argument »izgubljenih« da su zajednice susjedstva oslabile zbog industrijsko-birokratske prirode novih društvenih sistema.

Brojni su autori prepoznali važnost odnosa koji pojedinac ima spram mjesta na koji, osim ekološke dimenzije povezanosti, utječe i ona emocionalna. No, iako postoji konsenzus da je za razvijanje odnosa pojedinca spram mjesta bitan doživljaj ne samo fizičke okoline nego i socijalne komponente, i dalje je u bogatoj istraživačkoj tradiciji prisutna konceptualna fluidnost kada je riječ o definiranju toga odnosa (Žanić i Miletić 2022, 57). Jedan zanimljiv nalaz o pripadnosti mjestu u hrvatskom kontekstu pokazuje istraživanje koje su proveli Cifrić i Nikodem (2006, 187), prema kojem je osjećaj pripadnosti mjestu bio važan ili izrazito važan za čak 72,6 % građana Hrvatske. Snažnu pripadnost susjedstvu iskazali su i stanovnici Vukovarsko-srijemske županije u istraživanju provedenom 2021. godine te su upravo taj vid pripadnosti vrednovali u većoj

đajima i iskustvima aktualne povijesti (»znakovi vremena«) spoznajemo nove mogućnosti tumačenja evanđelja koje dosada nisu bile zamijećene« (Ančić 2005, 667).

mjeri negoli pripadnost narodu ili Hrvatskoj (Žanić i dr. 2022, 216). Istraživanje provedeno na prigodnom uzorku u Splitu pokazalo je da ispitanici iskazuju nešto veću emocionalnu negoli funkcionalnu privrženost mjestu (Stanić i Ninčević 2018, 83). Ta istaknuta emocionalna privrženost mjestu može se razviti kroz osobna iskustva prema lokalnom okružju. U istraživanju koje su proveli Mesch i Manor (1998, 517) utvrđena je veza između privrženosti mjestu i postojanja lokalnih društvenih veza. Dakle, postojanje prijatelja i bliskih susjeda doводи do veće emocionalne povezanosti s mjestom. Istraživanje koje je proveo Miletić (2015, 111) pokazuje kako je, prema analizi broja susjeda koje ispitanici imaju u svojoj mreži riječ o relativno gustim oblicima društvenih interakcija. Svi ti empirijski nalazi sugeriraju kako je veza između pojedinca i mjesta veoma važna na razini veće urbane zajednice, no ona se ujedno u snažnom obliku realizira i unutar manjih (urbanim ali i ruralnih) oblika poput susjedstva. Prema tome, kao što su rezultati pokazali, važnu ulogu u kreiranju emocionalne veze između pojedinca i mjesta imaju i lokalne interakcije unutar neke zajednice. No, posljednje desetljeće 20. stoljeća donosi jednu veoma važnu novinu koja ima značajan efekt upravo na spomenuti element komunikacije unutar lokalne zajednice te testira njezinu otpornost. Riječ je o razvoju i jačanju informacijsko-komunikacijskih tehnologija koje otvaraju brojne nove mogućnosti. Više o tijeku njihova formiranja i načinu na koji su utjecale na društvo, a time i na lokalnu zajednicu prikazujemo u idućem poglavlju.

3. Lokalna zajednica i utjecaj novih tehnologija

Kao što je prethodno prikazano, lokalna zajednica često je u literaturi, ali i u sveobuhvatnom znanstvenom i svakodnevnom diskursu, neodvojiva od prostora. Mulligan i dr. (2006, 18) je primjerice pisao o »zajednici utemeljenoj na mjestu«, koja u svojoj definiciji najbolje obuhvaća srž lokalne zajednice. Istaknuta je povezanost sa zajednicom u kojoj osoba može nostalgичno njegovati vezu s mjestom godinama nakon što se iz te zajednice iseli. Mesch i Manor (1998, 517) pisali su o privrženosti osobe prostoru u kojem živi, a Morgan (2009, 19) je isticao važnost lokalnih veza koje implicitno prikazuju tu snažnu povezanost s mjestom. Velik dio znanstvenog diskursa u prošlom stoljeću implicirao je misao kako zajednica nastaje sinergijom onih ljudi koji se međusobno poznaju i žive na istom geografskom prostoru, no ta deterministička uloga prostora u kreiranju zajednice počinje slabjeti s razvitkom informacijsko-komunikacijskih tehnologija jer tada prvi put u povijesti lokalna zajednica dobiva sredstvo za povezivanje kako unutar sebe tako i prema van. Granice time prestaju biti fi-

zički ograničene te »mogućnosti povezivanja dosežu globalnu razinu« (Zeman i Geiger Zeman, 2010, 69), a ti novi uvjeti omogućuju kreiranje zajednica u raznim okružjima i neovisno o lokaciji te »mogu generirati učinkovite odnose« (De Meulenaere i dr. 2021, 483). Tu se prije svega misli na pojavu i popularizaciju tzv. virtualnih zajednica, koje se javljaju unutar novog kibernetičkog prostora. Kako navodi Rheingold (1993, 2) ta vrsta zajednice riješila je problem povećane mobilnosti jer ljudi lako kreiraju kontakte neovisno o mjestu na kojem se nalaze. U virtualnim zajednicama javlja se sasvim novi prevladavajući komunikacijski oblik. Naime, dok u fizičkim zajednicama komuniciramo s drugima licem u lice ovdje komuniciramo putem teksta, čime je omogućena anonimnost u interakciji. Rheingold takve zajednice smatra fluidnima, otvorenima, punim mogućnosti, pomalo i utopijskima. Iako su virtualne zajednice zamišljene kao neobvezujuće, Rheingold primjećuje kako su ljudi ipak skloni braniti termin *zajednice* u virtualnom prostoru. Stoga se i on sam pita: »Imaju li te nove zajednice potencijal da postanu prave zajednice utemeljene na iskrenim odnosima i maknu se od kategorije pseudozajednice unutar koje nedostaje osobne privrženosti?« (Rheingold 1993, 3). U nastavku Rheingold ipak zaključuje kako virtualne zajednice mogu istodobno biti prave i pseudozajednice ili čak neki novi oblik društvenog ugovora, no on ih ponajprije vidi kao odgovor na potrebu za zajednicom koja je nastala nakon dezintegracije tradicionalnih zajednica diljem svijeta. Wittel pak smatra kako virtualne zajednice mogu opstati i biti dugoročno održive samo ako unutar njih postoji specifičan oblik mrežne društvenosti bazirane na »narrativnim društvenim odnosima« (Wittel 2001, 51). Takvi su odnosi po njemu bazirani na zajedničkom iskustvu ili povijesti te proizvode čvrste i stabilnije društvene odnose. Mogli bismo time reći kako upravo lokalne zajednice odgovaraju tom kontekstu jer one temelje vuku iz zajedničke povijesti, tradicije ili iskustva te proizvode spomenute čvrste odnose među članovima.

Međutim, pojava novih tehnologija i virtualnih zajednica ipak je izazvala prijepore oko posljedica koje će imati na lokalne zajednice. Kao i u prethodnim društvenim etapama obilježenim velikim promjenama, i ovdje se javljaju dvije dominantne struje mišljenja. S jedne strane su oni koji iskazuju bojazan da će internet dovesti do pada važnosti susjedstva jer« pojedince vuče prema *online* interakcijama« (Hampton i Wellman 2003, 284), a da fizička, u mjestu utemeljena zajednica više ne može opstati u vremenima tehnoloških promjena smatra već otprije Wellman (1979, 1205) te Driskell i Lyon (2002, 381). Kibernetički prostor prema njima nudi nov oblik zajednice lišen granica i s većim mogućnostima za pojedinca te upravo u virtualnim zajednicama vide budućnost povezivanja na temelju interesa. Sličnog je mišljenja i Schuler (1996, 34), koji

prednost daje novom obliku zajednice koji bolje odgovora novim društvenim uvjetima. S druge se pak strane javlja struja koja zagovara digitalni optimizam te koja putem brojnih studija potvrđuje tezu o pozitivnom utjecaju interneta na lokalnu zajednicu. Kako navodi Evans, te su studije pokazale kako većina korisnika interneta njeguje snažne veze i u fizičkom prostoru, odnosno, kako ih »nove tehnologije nisu izolirale od fizičkog svijeta« (Evans 2013, 88). Pobornici te teze smatraju kako se nije ostvarila bojazan o socijalnoj izolaciji koja neminovno stupa na snagu s početkom korištenja novih tehnologija, kako su smatrali oni u opoziciji. Štoviše, ti autori dokazuju kako se interakcije licem u lice i dalje njeguju te kako internet služi kao »alat nadogradnje postojećih veza« (Castells 2001, 116). No, ono što je posebice važno za ovu diskusiju jest tzv. lokalni karakter društvenih interakcija u *online* svijetu. Odnosno, autori počinju primjećivati kako većina interakcija na internetu zaista ima lokalni karakter: one se odvijaju između geografski bliskih ljudi koji u fizičkom svijetu već održavaju neke veze (David-Barrett 2014, 533). Studija je Krauta i dr. (2002, 61-62) dokazala kako uporaba interneta vodi uključivanju u veći društveni krug unutar i izvan lokalne zajednice kao i povećanju interakcija licem u lice što se tiče bliskih veza. Unatoč prikazanim različitim pristupima, vidljivo je kako obje strane prepoznaju činjenicu da su nove informacijsko-komunikacijske tehnologije unijele promjene u lokalnu zajednicu i tu činjenicu ne osporavaju. Ponajprije se misli na zajednice mjesta, koje su uspostavljene na određenoj geografskoj lokaciji te koje prate ukorijenjene društvene veze (Scannell i Gifford 2010, 4), zajedničke vrijednosti i zajednička društvena organizacija (Wellman 2001, 228). Sva ta tri elementa, geografsku lokaciju, vrijednosti i organizaciju, imaju upravo župne zajednice, koje su se od prvih dana interneta, kao uostalom i Crkva na svim razinama i ostale religijske zajednice, susretale s izazovima novih tehnologija, koje su vrlo brzo postale i korisni alati ne samo komunikacije i informiranja nego i evangelizacije i katehizacije općenito.¹²

Istodobno se počinje primjećivati kako virtualne zajednice imaju jedan nedostatak, a to je manjak interakcija licem u lice. Kotus i Hławka (2010, 205-206) navode kako se taj manjak često pokušava kompenzirati učestalijom komunikacijom s brojnim članovima internetske mreže, no time društveni od-

¹² Iako već postoji značajan broj radova o ovoj temi, za što bi svakako bio koristan i jedan poseban pregledni članak, ovom prilikom ne možemo ulaziti dublje u tu tematiku, no možda bi trebalo izdvojiti zbornik radova *Mediji i nova evangelizacija* u kojem su brojni autori obrađivali problematiku promišljanja Crkve o društvenim mrežama, novim medijima te općenito o njihovu značenju i ulozi kao i izazovima i mogućnostima informacijske tehnologije u pastoralnom djelovanju (Labaš i Polegubić 2012).

nosi postaju površniji. U namjeri da pokušaju riješiti taj problem površnosti društvenih odnosa u virtualnim zajednicama Rothaermel i Sugiyama (2001, 131-132) predlažu uvođenje komunikacije u fizičkom svijetu, odnosno proširenje stvorenih virtualnih odnosa komunikacijom uživo. Pomoću aktivnosti u fizičkoj zajednici članovi virtualne zajednice lakše se mogu razumjeti, jača povjerenje između njih te lakše mogu prepoznati i identificirati druge članove. Kao što se veze u zajednici koje počinju u fizičkom okružju mogu održavati *online* interakcijom, *online* veze mogu biti »osnažene i proširene interakcijom lice u lice« (Wellman i Gulia 1999, 179). Stoga se virtualne zajednice počinju promatrati kao svojevrsan produžetak fizičkog svijeta jer autori primjećuju kako se većina *online* komunikacije odvija između pojedinaca koji se susreću svakodnevno te dijele isti lokalitet (Delanty 2009, 149; Evans-Cowley 2010, 409). One stoga imaju svoju važnost u pogledu povezivanja pojedinaca, efikasne i brze komunikacije ili općenito većeg izbora pripadanja, no društveni odnosi se i dalje stvaraju i održavaju na lokalnoj, prostornoj i fizičkoj razini. Razlog opstanka lokalne zajednice Bryant i Peck vide u ljudskoj prirodi i našoj potrebi za povezivanjem unutar zajedničkog prostora te navode kako se »ljudi i dalje pretežno naseljavanju u politički omeđenom geografskom teritoriju; i dalje imaju potrebu i pokušavaju uspostaviti bliske, primarne veze s drugima; nastavljaju organizirati sustav privlačenja, proizvodnju i alokaciju resursa potrebnih za preživljavanje vrste; nastavljaju se identificirati i pridruživati nekoj društvenoj grupi« (Goe i Noonan 2007, 464). Oni ne osporavaju dobrobiti internetskih tehnologija, no istodobno prepoznaju ograničenu bliskost u interakciji koju proizvodi njihov tehnološki karakter. Upravo zato smatraju kako interakcije uživo ostaju važne za formiranje i održavanje komunalnih društvenih odnosa dok se novim informacijsko-komunikacijskim tehnologijama može koristiti za revitalizaciju lokalnih zajednica i kao novim kanalima razmjene informacija i podrške.

Taj novi pogled na suodnos, odnosno koegzistenciju fizičkog i virtualnog svijeta počinje se sve više prihvaćati i naglašavati početkom 21. stoljeća. Taj pristup naglašava kako su fizički prostor, identiteti te osjećaj povezanosti i pripadanja veoma važni i neodvojivi s aspektom mjesta, no istodobno prepoznaje kako virtualna dimenzija olakšava i pojačava interakcijske i komunikacijske kapacitete kako pojedinaca tako i zajednice (Carroll 2012, 25). Kako bi se adekvatno obuhvatila sva obilježja i prednosti isprepletenosti fizičkog i virtualnog, u literaturi se počinje koristiti termin *hibridna zajednica*. Te zajednice među prvim definiraju Cabitza i suradnici koji naglasak stavljaju na interakcije među članovima za koje smatraju da su ih »potaknule mrežne tehnologije i da mogu postojati i u kibernetičkom prostoru i u stvarnom okružju susreta i sastanaka«

(Cabitza i dr. 2016, 218). Mosconi i suradnici pak nadopunjuju rečeno te naglasak stavljaju na angažman koji te interakcije i aktivnosti u virtualnoj sferi mogu proizvesti u fizičkom svijetu (Mosconi i dr. 2017, 8-9). Oni nova digitalna rješenja vide kao dio društveno-tehnološke infrastrukture koja uzima u obzir sve specifičnosti zajednice utemeljene na mjestu. Drugim riječima, oni prepoznaju mogućnost da se materijaliziraju upravo te interakcije lokalne zajednice koje su stvorene u virtualnom prostoru. Mnoga su empirijska istraživanja potvrdila kako korištenje određenih internetskih alata (ponajviše društvenih mreža) unutar lokalne zajednice dovodi do većeg protoka informacija, stvaranja društvenih veza, a time i većeg osjećaja pripadnosti zajednici (Afzalan i Evans-Cowley 2015, 9; De Maulenaere i dr. 2020, 404; 2021; Capece i Costa 2013, 442). Osim dobrobiti koja se može prepoznati u dimenziji povezivanja, unutar lokalne zajednice prepoznaju se i praktične implikacije koje su spomenuli Mosconi i drugi. Naime, istraživanja su pokazala kako angažman u virtualnoj grupi, koji se ogleda kroz aktivnost i učestalost komunikacije sa susjedima, vodi većoj angažiranosti u prostoru fizičke zajednice s ciljem unapređenja kvalitete života u zajednici (Capece i Costa 2013, 444; Kim i dr. 2015, 19; Mosconi i dr. 2017, 35; Witten i dr. 2020, 12). Upravo se u tim empirijskim dokazima vidi snaga spajanja virtualne i fizičke dimenzije lokalne zajednice, koja je u uvjetima internetske umreženosti ipak opstala, ali u jednom novom obliku. No, važno je naglasiti kako se ovdje naglasak stavlja na produkt zajednice, odnosno promatra se *što ta nova vrsta zajednice može proizvesti*. Tu se prije svega misli na uočenu prednost kolektivnog djelovanja potaknutog kroz virtualnu dimenziju zajednice, koja ima korisne i jasne praktične implikacije u svakodnevnom životu.

Nedvojbeno je kako je razvoj informatičke tehnologije omogućio da lokalne zajednice, pa tako i župa, osim u fizičkom egzistiraju i u virtualnom prostoru. Ta dinamika odnosa između fizičkog i virtualnog života zajednice sociološki je izuzetno relevantna tema kako za teorijsko propitivanje tako i za empirijsko istraživanje. Lokalni portali i lokalne društvene mreže često djeluju kao ključni okvir unutar kojih se razmjenjuju informacije i vijesti, ali i kao važan čimbenik koji potiče angažiranost lokalnih žitelja u raspravama o lokalnim aktualnostima (Mesch i Levanon 2003, 337-338). Ipak, uočene su i negativne posljedice tih procesa, tako da osim poteškoća uspostavljanju autentičnih procedura za potvrdu identiteta i reputacije pojedinaca i pitanja povjerenja u grupi (Rheingold 1993, 4), virtualni prostori mogu biti mjesta kreiranja i razmjenjivanja dezinformacija, netrpeljivosti i toksičnosti (Rajendra-Nicolucci i Zuckerman 2022, 3). Stoga se postavlja pitanje o daljnjoj transformaciji lokalnih zajednica s obzirom na široku uporabu tehnologija u svakodnevnom životu, što s jedne

strane vodi optimizmu i istraživanju spomenutih *hibridnih zajednica*, dok se s druge strane javlja bojazan o širenju anomije i jačanju individualizma koji urušava temelje zajednica (Peračković i Petrinjak 2021, 57-60; Žanić i dr. 2023, 80).

Zaključak

U ovom smo radu, uz prikaz promjena u oblicima i obilježjima zajednice kao društvenog konstrukta, osobito razmatrali i suvremeno značenje pojma *lokalne zajednice*, propitujući po kojim je obilježjima možemo zaista smatrati zajednicom u klasičnom smislu njezina značenja ili pak više poprima oblik *prostora povezanog individualizma*, osobito virtualne zajednice. Kada se prikazano iz prethodnih poglavlja sumira i kompariraju se temeljna obilježja navedenih oblika zajednica, od tradicionalnih do postmodernih kao i od lokalnih do virtualnih i hibridnih, ono što se u takvoj komparaciji može odmah uočiti je to da su neke značajke o(p)stale u svim oblicima, no postoje i razlike s obzirom na temporalni i prostorni kontekst, što je prikazano u Tablici 1.

Tablica 1. Temeljna obilježja tipova zajednice

	tradicionalne	moderne/urbane	postmoderne	virtualne	hibridne
lokalno/prostorno obilježje	selo susjedstvo šira rodbina župa = lokalne zajednice	gradska četvrt susjedstvo gradska župa = lokalne zajednice	izvan fizičkog prostora = nisu lokalne zajednice	virtualni prostor = nisu lokalne zajednice	susjedstvo; gradska četvrt; župa; internetske grupe/ društvene mreže = lokalne i virtualne zajednice
prevladavajući oblik komunikacije	komunikacija uživo	komunikacija uživo	komunikacija uživo izvan lokalnog prostora <i>online</i> komunikacija	<i>online</i> komunikacija	komunikacija uživo <i>online</i> komunikacija
socijalna interakcija	fizička blizina u lokalnom prostoru krvno srodstvo	fizička blizina u lokalnom prostoru zajednički interesi oko rješavanja problema (komunalni problemi i sl.)	identitet, osjećaj pripadnosti, svjetonazor	zajednički interesi – od igranja igrica do razmjene informacija i ideja	fizička i virtualna blizina u lokalnom prostoru, zajednički interesi oko rješavanja problema, informiranje o lokalnim zbivanjima
vremenski kontekst interakcije	istodobno	istodobno	može biti istodobna i s odgodom vremena, što omogućuje IT	može biti istodobna i s odgodom vremena, što omogućuje IT	može biti istodobna i s odgodom vremena, što omogućuje IT

Ono što se ovdje najprije može uočiti jest to da lokalnost neke zajednice nužno implicira prostornu, odnosno fizičku blizinu, dakle to su zajednice mjesta, što je temeljno obilježje koje postoji i u tradicionalnim seoskim prostorima i u modernim urbanim prostorima, za što su župne zajednice možda i najočitiji primjer. Međutim, ključna je razlika između tih dvaju oblika upravo društvena interakcija, jer selo kao elementarni prostorni oblik društvenog života gotovo kroz većinu povijesti i na svim geografskim prostorima nosi kao svoju temeljnu funkciju povezivanja ljudi u bliskom prostoru radi zadovoljenja zajedničkih potreba, održavanja tradicije i identiteta kroz izravan doir i komunikaciju, što je sadržano i u navedenoj definicije lokalne zajednice. Tradicionalna seoska zajednica, osim prostorne blizine, uključuje kod svojih stanovnika i dijeljenje istih vrijednosti, poštivanje zajedničke tradicije i osjećaj pripadnosti kroz sociokulturni identitet. Dok moderna urbana lokalna zajednica, npr. susjedi u istom neboderu ili gradskoj četvrti, premda su fizičko još i bliže nego seoski susjedi, vrlo često se i ne poznaju a ni nemaju potrebu za većom socijalnom interakcijom, zajedništvom ili druženjem (što se uvidjelo čak i u gradskim župama), a svjetonazorski mogu pripadati sasvim različitim, čak i suprotstavljenim, kulturnim i supkulturnim identitetima. Dakle, tu je riječ više o spomenutom prostorom povezanom individualizmu. Međutim, u situaciji kada se dogodi neki praktični komunalni problem koji se tiče svih stanara u gradskom susjedstvu do interakcije može doći, no ona je u tom slučaju instrumentalna, površna i funkcionalna, iako ne isključuje mogućnost razvoja i nekih bliskijih međususjedskih odnosa. Ono što nam se kao važan uvid i ovdje nameće jest to da je u međuljudskim interakcijama (izvan obitelji i posla), bitan čimbenik dijeljenje zajedničkih društvenih vrijednosti, odnosno dijeljenje osjećaja pripadnosti s obzirom na identitet pojedinaca, što je upravo najvažnije obilježje postmodernih zajednica koje nisu ograničene ili omeđene prostorom i čine važan dio društvenog života i identiteta njihovih pripadnika. Stoga su postmoderne zajednice odjek onih obilježja tradicionalnih zajednica koje nisu povezane prostorom, već nekim elementima kulture i identiteta, za što su također dobar primjer i novi crkveni pokreti i duhovne zajednice općenito. Izvan fizičkog prostora nalaze se i virtualne zajednice u kojima okosnicu pripadnosti čine zajednički interesi koje članovi dijele. Tu, kao i u postmodernim zajednicama, članovi ne moraju nužno dijeliti isti vremenski kontekst interakcija s obzirom da je prevladavajući tip komunikacije upravo onaj putem teksta, no kod njih nije u prvom planu svjetonazorsko ili identitetsko obilježje. U tom smislu su i *hibridne zajednice* slične, no one mogu biti istodobno i zajednice ljudi unutar istoga geografskog prostora, odnosno lokalne zajednice čiji su pripad-

nici također i u virtualnoj interakciji, kao što su kvartovske društvene mreže, a i zajednice identiteta te im se stoga i pripisuje svojevrsna hibridnost. U toj vrsti zajednice komunikacija između članova može biti istodobna, odvojena pa čak i simultana jer komunikacija započeta unutar fizičkog prostora zajednice može biti prenesena u virtualni prostor zajednice. I ovdje vidimo razliku u odnosu na tradicionalne i moderne zajednice u kojima članovi dijele isti vremenski kontekst interakcija koje se zasnivaju na komunikaciji uživo. U postmodernim, virtualnim i hibridnim zajednicama javlja se moment omogućene virtualne mobilnosti, čega nije bilo u prethodnim oblicima zajednice. Razmatrajući župne zajednice kao primjer lokalnih zajednica koje su zbog svog kontinuiteta djelovanja možda i jedine zadržale neka obilježja autentičnih tradicionalnih zajednica, može se ustvrditi da su se uspjele održati upravo u formi zajednice i u urbanim sredinama te se s vremenom i razvijati, a kroz implementaciju smjernica Drugoga vatikanskog koncila odgovoriti i na brojne izazove postmodernih svjetovnih promjena. Također, na prijelazu stoljeća uključivanjem u umreženo društvo pomoću novih tehnologija postaju istodobno i virtualne, te stoga i za njih možemo reći da su također postale i primjer hibridnih zajednica.

Polazeći od prikazanog, možemo sagledati kako upravo suvremeni pojam *lokalne zajednice* u svojem značenju premošćuje neke neuralgične prijemne točke koje su ograničavale ranije sociološke pristupe, osobito danas konceptualno i metodološki ograničenu dihotomiju na zajednicu i društvo. Već temeljna definicija pojma lokalne zajednice koju smo prethodno prikazali naglašava postojanje bilo nekih zajedničkih životnih potreba, bilo tradicije ili identiteta u geografskom prostoru koji omogućuje izravan dodir i komunikaciju ljudi tog prostora na svim razinama. U tom smislu može se zaključiti kako bilo koja lokalna zajednica, što u prvom redu podrazumijeva prostornu i fizičku blizinu stanovnika nekog naselja, ne mora nužno, ali i može, implicirati i njihovu socijalnu blizinu, tj. socijalnu interakciju kakvu su nekad imali primjerice žitelji nekog sela. U tom su se smjeru razvijala i suvremena istraživanja susjedstva, koje ima istodobno obilježja klasičnih zajednica i društava, i solidarnosti po potrebi, kao i socijalne atomizacije i dobrovoljnog otuđenja, što ponajviše ovisi upravo o tome imaju li neki žitelji susjedstva isto podrijetlo odakle su došli ili su novopridošlice, koji nemaju želje ni potrebe za većom integracijom u zajednicu. Stoga, pojam lokalne zajednice nije samo tehnički izraz za formu fizičke kohabitacije u prostoru jer neke društvene skupine kao što su župe, unatoč svim modernizacijskim i postmodernizacijskim procesima koji su ih razarali, ipak imaju više obilježja tradicionalne *zajednice* nego

modernog i postmodernog društva. U tom smislu i virtualne lokalne zajednice možemo smjestiti u prostor između zajednice i društva, osobito one koje su i nastale kroz povezivanje članova stvarne lokalne zajednice. Stoga bismo mogli reći kako neka lokalna zajednica u današnje doba funkcionira na temelju povezivanja pomoću interesa, koristeći se pritom ujedno i internetskim društvenim mrežama, a istodobno ne isključujući mogućnosti stvaranja bliskih veza i prisnijih odnosa. Kao takva participira u korisnim i funkcionalnim sadržajima iz obaju svjetova, stvarnoga i virtualnoga, a pojedinac ima mogućnost da uz minimalne komunikacijske troškove ostvari značajnije dobrobiti, jer više nikome nije komplicirano, ako to želi, ući u virtualnu grupu svoje lokalne zajednice i napisati komentar ili dva, podijeliti korisnu informaciju, »stisnuti« lajk ili objaviti fotografiju nekog problema. Također, lakše je napustiti diskusiju ili pak napisati neki asertivni komentar u virtualnoj sferi nego izreći ga susjedu na cesti, jer momentalnog odgovora u virtualnosti nema, a ne mora nikada ni stići. S druge strane pojedinac se može osjećati povezano, a može, ako želi, i stvoriti veze s nekim susjedom ili se osjećati kao dio kolektiva kada je riječ o organizaciji nekog događaja. Moglo bi se reći kako je u današnje vrijeme, zapravo možda čak i više nego ikada, na pojedincu da samostalno izabere želi li i u kojoj mjeri te s kime živjeti u zajednici ili u društvu bez obzira na vremenski i prostorni okvir.

Na temelju prikazanog može se zaključiti da su lokalne zajednice, prolazeći kroz stoljetnu transformaciju uslijed navedenih procesa, od onih s tradicionalnim i ruralnim značajkama pa kroz moderne i urbane oblike do novijih postmodernih i virtualnih kao i hibridnih varijanti, zapravo zadržale ključna obilježja kroz sve faze i forme. Jer upravo ih društvene interakcije, komunikacija i svojevrsno uzajamno prakticiranje društvenosti njezinih pripadnika čine elementarnim društvenim konstruktom u nekom geografskom prostoru, bez obzira na stupanj (post)modernizacije. Stoga, polazeći od navedenih uvida, ovaj rad može poslužiti također i kao teorijsko-konceptualni okvir nekog šireg empirijskog istraživanja o utjecaju novih tehnologija na život lokalnih zajednica s ciljem utvrđivanja u kojoj se mjeri lokalne zajednice koriste tim tehnologijama za lokalni razvoj te postoje li neki negativni efekti i rizici upotrebe tih tehnologija na samu zajednicu.

Popis literature

- Abercrombie, Nicholas, Stephen Hill i Bryan S. Turner. 2008. *Rječnik sociologije*. Prijevod: Jadranka Čačić-Kumpes i dr., 429-430. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Afzalan, Nader i Jennifer Evans-Cowley. 2015. Planning and Social Media: Facebook for Planning at the Neighbourhood Scale. *Planning Practice & Research* 30/3: 270-285. 10.1080/02697459.2015.1052943.
- Ančić, Nediljko Ante. 2005. Kako danas čitati i razumijevati Drugi vatikanski sabor. *Bogoslovska smotra* 75/3: 667-686.
- Aračić, Pero, Biljana Čičković i Ivo Džinić. 2009. Od obitelji do crkvenih zajednica i pokreta u Hrvatskoj. *Nova prisutnost* 7/1: 31-49.
- Baloban, Josip. 2001. Crkvenost župne zajednice. *Diaconvensia* 9/1: 7-23.
- Bauman, Zygmunt. 2000. *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Bezić, Živan. 1997. »Što je župa?« *Služba Božja. Liturgijsko-pastoralna revija* 19/3: 208-215.
- Biela, Bogdan Jerzy. 2021. Pastoral Conversion According to Franciszek Blachnicki in the Context of the Vatican's Instruction on Parishes in the Service of Evangelization. *Religions* 12/9: 762. 10.3390/rel12090762.
- Blackshaw, Tony. 2010. *Key Concepts in Community Studies*. London: Sage.
- Cabitz, Federico, Rosantonietta Scramaglia, Denise Cornetta i Carla Simone. 2016. When the Web Supports Communities of Place: the 'Social Street' Case in Italy. *International Journal of Web Based Communities* 12/3: 216-237.
- Capece, Guendalina i Roberta Costa. 2013. The New Neighbourhood in the Internet Era: Network Communities Serving Local Communities. *Behaviour & Information Technology* 25/3: 438-448.
- Carroll, John. M. 2012. *The Neighborhood in the Internet: Design Research Projects in Community Informatics*. Routledge: New York.
- Cifrić, Ivan i Krunoslav Nikodem. 2006. Socijalni identitet u Hrvatskoj. Koncept i dimenzije socijalnog identiteta. *Socijalna ekologija* 15/3: 173-202.
- Crow, Graham i Graham Allen. 1994. *Community Life: an Introduction to Local Social Relations*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf.
- Cvjetičanin, Veljko i Rudi Supek. 2003. *Emile Durkheim i Francuska sociološka škola*. Zagreb: Naklada Ljevak.
- Čondić, Alojzije. Župna zajednica pred izazovima suvremenoga doba. *Služba Božja* 59/4: 345-359. <https://doi.org/10.34075/sb.59.4.4>.
- David-Barrett, Tamas. 2014. How to Create Mixed Offline-Online Community Spaces? A Behavioural Science Position Paper. U: Robert Meersman, Hervé Panetto, Thararam Dillon, Michele Missikoff, Lin Liu, Oscar Pastor, Alfredo Cuzzocrea i Timos Sellis (ur.), *On the Move to Meaningful Internet Systems: OTM 2014*. Lecture Notes in Computer Science, 8842: 531-536. https://doi.org/10.1007/978-3-662-45550-0_54.
- Day, Graham. 2006. *Community And Everyday Life*. London i New York: Routledge.
- De Meulenaere, Jonas, Cédric Courtois i Koen Ponnet. 2020. Bottom- up hyperlocal Media in Belgium: Facebook Groups as Collaborative Neighborhood Awareness Systems. U: Agnes, Gulyas i David, Baines (ur.). *The Routledge Companion To Local Media And Journalism*, 398-407. New York: Routledge.

- De Meulenaere, Jonas, Cédric Courtois i Koen Ponnet. 2021. Disentangling Social Support Mobilization via Online Neighborhood Networks. *Community Psychology* 49/2: 481-498. 10.1002/jcop.22474.
- Delanty, Gerald. 2009. *Community*. London i New York: Routledge.
- Driskell, Robin i Larry Lyon. 2002. Are Virtual Communities True Communities? Examining the Environments and Elements of Community. *City & Community* 1/4: 373-390.
- Evans, Karen. 2013. Re-Thinking Community in the Digital Age?. U: Kate Orton-Johnson i Nick Prior (ur.), *Digital Sociology*, 79-94, London: Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137297792_6.
- Evans-Cowley, Jennifer. 2010. Planning in the Age of Facebook: the Role of Social Networking in Planning Processes. *GeoJournal* 75: 407-420. <https://doi.org/10.1007/s10708-010-9388-0>.
- Gans, Herbert. 1962. *The Urban Villagers: Group and Class in the Life of Italian-Americans*. New York: The Free Press.
- Geiger Zeman, Marija i Zdenko Zeman. 2010. *Uvod u sociologiju (održivih) zajednica*. Zagreb: Centar za istraživanje integralne održivosti i održivog razvoja i Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Giddens, Anthony i Phillip W. Sutton. 2017. *Essential Concepts in Sociology*. Cambridge: Polity.
- Giddens, Anthony. 2001. *Runaway World: How Globalisation is Shaping our Lives*. London: Taylor and Frances.
- Goe, Richard i Sean Noonan. 2007. The Sociology of Community. U: Clifton Bryant i Dennis Peck (ur.), *21st Century Sociology: A Reference Handbook*, 455-465. California: Sage Publication.
- Hampton, Keith i Barry Wellman. 2003. Neighboring in Netville: how the Internet Supports Community and Social Capital in a Wired Suburb. *City & Community* 2/4: 277-311.
- Haralambos, Michael i Martin Holborn. 2002. *Sociologija. Teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
- Individualizam. 2013. – 2025. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, U: <https://enciklopedija.hr/clanak/individualizam> (pristupljeno 25. I. 2025.).
- Jacobs, Jane. 1961. *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House Inc.
- Kim, Yong-Chan, Euikyung Shin, Ahra Cho, Eunjean Yung, Kyungeun Shon i Hongjin Shim. 2015. SNS Dependency and Community Engagement in Urban Neighborhoods: The Moderating Role of Integrated Connectedness to a Community Storytelling Network. *Communication Research* 46/1: 7-32. <https://doi.org/10.1177/0093650215588786>.
- Knoblauch, Hubert. 2004. *Sociologija religije*. Prijevod: Ivan Markešić. Zagreb: Demetra: Filozofska biblioteka Dimitrija Savića.
- Kotus, Jacek i Bartosz Hławka. 2010. Urban Neighbourhood Communities Organised On-line—a New Form of Self-organisation in the Polish City? *Cities* 27/4: 204-214.

- Kraut, Robert, Michael Patterson, Vicki Lundmark i William Scherlis. 1998. Internet Paradox: a Social Technology that Reduces Social Involvement and Psychological Well-being? *American Psychologist* 53/9: 1017-1031.
- Labaš, Danijel i Adolf Polegubić (ur.). 2012. *Mediji i nova evangelizacija*. Zbornik radova. Frankfurt am Main: Hrvatski dušobrižnički ured.
- Lee, David i Howard Newby. 1983. *The Problem of Sociology*. London: Routledge.
- Lukić, Radomir. 1987. *Formalizam u sociologiji*. Zagreb: Naprijed.
- Mardešić, Željko. *Rascjep u svetome*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Nimac, Stipe. Župa u mijenama 19. i 20. stoljeća. *Obnovljeni Život* 67/3: 353-367.
- Mesch, Gustavo i Orit Manor. 1998. Social Ties, Environmental Perception, and Local Attachment. *Environment and Behavior* 30/4: 504-519. <https://doi.org/10.1177/001391659803000405>.
- Mesch, Gustavo S. i Yael Levanon. 2003. Community Networking and Locally-Based Social Ties in Two Suburban Localities. *City & Community* 2/4: 335-351. <https://doi.org/10.1046/j.1535-6841.2003.00059.x>.
- Miletić, Geran-Marko. 2015. Who is (Still) Socializing with Neighbors? A Contribution to the Analysis of Local Social Relations. *Sociologija i prostor* 53/2: 97-115.
- Morgan, David. 2009. *Acquaintances: the Space Between Intimates and Strangers: The Space Between Intimates and Strangers*. London: McGraw-Hill Education (UK).
- Mosconi, Gaia, Matthias Korn, Christian Reuter, Peter Tolmie, Maurizio Teli i Volkmar Pipek. 2017. From Facebook to the Neighbourhood: Infrastructuring of Hybrid Community Engagement. *Computer Supported Cooperative Work (CSCW)* 26/4-6: 959-1003.
- Mulligan, Martin, Kim Humphery, Paul James, Christopher Scanlon, Pia Smith i Nicky Welch. 2006. *Creating Community Celebrations, Arts and Wellbeing Within and Across Local Communities*. Melbourne: RMIT University Press.
- Murnion, Philip. 2013. The Parish Community: Theological Questions Arising from Attempts to Implement Vatican II. *Proceedings of the Catholic Theological Society of America*, 36: 39-55 <https://ejournals.bc.edu/index.php/ctsa/article/view/3015>.
- Pažin, Ivica, 2004. Župna kateheza u obnovi župne zajednice. Uključivanje vjernika laika u pastoralno djelovanje župne zajednice. *Diacovensia* 12/1: 73-101.
- Peračković, Krešimir i Hrvoje Petrinjak. 2021. Virtual Sociability – Between Virtual Communities and Networked Individualism. *Disputatio philosophica. International Journal on Philosophy and Religion* 23/1: 43-63.
- Phillipson, Chris. 2007. The »Elected« and the »Excluded«: Sociological Perspectives on the Experience of Place and Community in Old Age'. *Ageing and Society* 27/3: 321-42. <https://doi.org/10.1017/S0144686X06005629>.
- Rajendra-Nicolucci, Chand i Ethan Zuckerman. 2022. Solving Social Media's 'Local Paradox' (3. X. 2022.). *Stanford Social Innovation Review*. U: https://ssir.org/articles/entry/solving_social_medias_local_paradox# (pristupljeno 25. I. 2025.).
- Rheingold, Howard. 1993. A Slice of Life in my Virtual Community. U: Linda Harasim (ur.), *Global Networks: Computers and International Communication*, 57-80. Cambridge: MIT Press.
- Ritzer, George. 1997. *Suvremena sociološka teorija*. Prijevod: Ognjen Čaldarović. Zagreb: Globus.

- Rothaermel, Frank i Stephen Sugiyama. 2001. Virtual Internet Communities and Commercial Success: Individual and Community-level Theory Grounded in the Atypical Case of TimeZone.com. *Journal of Management* 27/3: 297-312.
- Scannell, Leila i Robert Gifford. 2010. Defining Place Attachment: a Tripartite Organizing Framework. *Journal of environmental psychology* 30/1: 1-10.
- Schuler, Douglas. 1996. *New Community Networks*. New York: ACM Press.
- Stanić, Sanja i Antonia Ninčević. 2018. *Privrženost gradu. Socioprostorne veze u urbanom kontekstu*. Split: Sveučilište u Splitu i Filozofski fakultet.
- Šimunović, Josip. 2007. Djelovanje župne zajednice ad extra. *Bogoslovska smotra* 77/1: 245-262.
- Šimunović, Josip. 2013. Dokumenti drugoga vatikanskog sabora i župna zajednica. Politici i prosudba stanja. *Riječki teološki časopis* 42/2: 277-306.
- Šimunović, Milan. 2018. Novi profil župne zajednice kao odgovor na izazov prenošenja vjere u promijenjenim okolnostima. *Riječki teološki časopis* 51/1: 57-70.
- Tadić, Stipe. 2002. *Tražitelji svetog*. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Tönnies, Ferdinand. 2001. *Community and Society (Gemeinschaft und Gesellschaft)*. Cambridge i New York: Cambridge University Press.
- Wellman, Barry i Milena Gulia. 1999. Net Surfers Don't Ride Alone: Virtual Communities as Communities. U: Barry Wellman (ur.), *Networks in the Global Village*, 331-366. Boulder: Westview Press.
- Wellman, Barry i Barry Leighton. 1979. Networks, Neighborhoods, and Communities: Approaches to the Study of the Community Question. *Urban Affairs Quarterly*, 14/3: 363-390.
- Wellman, Barry. 2001. Physical Place and Cyberplace: the Rise of Networked Individualism. *International Journal of Urban and Regional Research* 25/2: 227-252.
- Wirth, Louis. 1926. The Sociology of Ferdinand Tönnies. *American Journal of Sociology* 32/3: 412-421.
- Wittel, Andreas. 2001. Toward a Network Sociality. *Theory, Culture & Society* 18/6: 51-76.
- Witten, Karen, Robin Kearns, Simon Opit i Emma Fergusson. 2020. Facebook as Soft Infrastructure: Producing and Performing Community in a Mixed Tenure Housing Development. *Housing Studies* 36/9: 1345-1363. <https://doi.org/10.1080/02673037.2020>.
- Žanić, Mateo i Geran-Marko Miletić. 2022. Od nove zavičajnosti do deangažirane privrženosti. Privrženost mjestu i teritorijalne pripadnosti u Republici Hrvatskoj. *Geoadria* 27/1: 53-77. 10.15291/geoadria.3543.
- Žanić, Mateo, Geran-Marko Miletić i Matea Milak. 2022. Privrženost mjestu i migracijske aspiracije stanovnika Vukovarsko-srijemske županije. U: Dražen Živić (ur.), *Vukovarsko-srijemska županija. Demografski izazovi, kvaliteta življenja i perspektiva razvoja*, 213-229. Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar.
- Žanić, Mateo, Geran-Marko Miletić i Matea Milak. 2023. Impact of Digital Technology Use on Youth Sense of Community: a Case Study from Croatia. *Journal od Community Positive Practices* 1: 67-83.